

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. К.Д. УШІНСЬКОГО

На правах рукопису

ВОЙЦЕШУК ЛАРИСА АДАМІВНА

УРАХУВАННЯ ВЗАЄМНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСПОЗИЦІЇ У ЗАСВОЄННІ ОРФОЕПІЧНИХ НОРМ РОСІЙСЬ-
КОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ПЕДВУЗІВ УКРАЇНИ

Спеціальність ІЗ.00.02 – методика викладання
/російської мови /

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

О Д Е С А - 1998

УДК 37.01:62
62(045) ІІА

Дисертація виконано в Одеському державному педагогічному інституті імені К.Д. Ушинського.

AB 28945

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор, член-коресподент АПН України БОГУШ АЛЛА МИХАЙЛІВНА

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
ПАШКОВСЬКА НАТАЛІЯ АРСЕНТІЇВНА
- кандидат педагогічних наук, доцент
БІЛЯЄВА НАТАЛІЯ ПАВЛІВНА

Провідна організація - Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова

Захист відбудеться " 21 " грудня 1993 року о 10 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К., 05.08.03 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук при Одеському державному педагогічному інституті ім.К.Д. Ушинського за адресою : 270020 , м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 57.

З дисертацій можна ознайомитися в бібліотеці Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д. Ушинського

Автореферат розісланий " 18 " листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Кощ Коломійченко О.Ф.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00814087 (S)

У житті суспільства та мови, яка його обслуговує, існують глибинні взаємозв'язки. Особливо яскраво виступають вони на зламних історичних етапах, насичених докорінними соціальними та політичними перетвореннями. Таким є період розбудови самостійної Української держави, кровною справою якої має стати докорінне реформування освіти, відтворення інтелектуального потенціалу українського народу, виходу вітчизняної науки на світовий рівень.^I

Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки, технології в усьому світі багато в чому визначають характер тенденції функціонування мов. Сьогоднішній етап розвитку науково-технічної революції викликав міжнародну інтеграцію, що, в свою чергу, неминуче спричинило до визначення статусу мов.

Повсюдний якісний та кількісний зріст білінгвізму, особливо у сфері нефілологічної освіти, розцінюється як об'єктивна реальність прояву цього соціального явища, притаманного й українській державі, оскільки в Україні проживають росіяни, білоруси, болгары, галаузи, німці, греки, євреї та інші народи. Найбільша ж питома вага мешканців некорінної національності України – росіян та російськомовного населення як складина буншої совної спільності. Отже, білінгвізм / або українсько-російське спілкування / – характерна риса мовного життя багатонаціонального українського суспільства, заснована на діалектичному єднанні національних та інтернаціональних аспектів його розвитку.

Знання тільки рідної мови різко обмежує можливість спілкування членів різнонаціонального колективу межами лише внутрішньо-національних відносин, ізолює цю етномовну спільноту від навколишнього багатонаціонального оточення. Володіння ж, погуч з рідною, другим компонентом українсько-російської двомовності – забезпечує прилучення мовців до здобутків світової науки та культури. Отже, знання рідної та інших мов зумовлено як духовними, так і комунікативними потребами багатонаціонального населення України. У перспективній програмі Освіта XXI століття в Україні особлива

^I Україна XXI століття. Державна національна програма "Освіта". – Освіта, 2 грудня 1992. – С.1.

увага спрямовується на гуманітарну підготовку майбутніх національних кадрів, глибоке опанування рідною мовою та надання можливостей оволодіння ще двома - трьома іноземними мовами.

Актуальність теми дослідження обумовлюється концептуальними положеннями сучасної лінгводидактики, спрямованими на підвищення культури мовленнєвого спілкування майбутніх педагогів. Особливої ваги набуває ця проблема у національних педвузах. Адже культура мовлення започатковується у самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхнє мовлення у різних суспільних осередках, а також у контексті інших мов, що функціонують на даній території.

Абітурієнти вступають до педагогічного вузу з уже раніше сформованими усталеними навичками мовленнєвого спілкування рідною / українською / мовою, далекими, на жаль, від норм української літературної вимоги. Упродовж навчання в інституті за умов ігнорування факту двомовного спілкування та відсутності цілеспрямованої корекційної роботи в галузі мовленнєвої культури студентів помилки інтерференції закріплюються та автоматизуються. Таке нігілістичне ставлення до культури мовленнєвого спілкування студентів призводить до "замкненого кола" : мовлення майбутніх педагогів стає джерелом засвоєння учнями помилок сумісного / змішаного / білінгвізму. /Л.В. Щерба/.

Закон про мови в Україні зазначає виключну важливість та необхідність рідної мови й, разом з тим, гарантує вільне та рівноправне функціонування інших мов. Російська мова визнається законом як одна з мов міжнаціонального спілкування на території України.

Вибір теми дослідження обумовлюється двома факторами : по-перше, рівень та специфіка розвитку економічних і культурних відносин України з іншими державами СНД передбачає необхідність спілкування спеціалістів широкого профілю російською мовою ; по-друге, шкільний, а тим паче, вузівський процес підготовки таких спеціалістів обмежується лише формуванням у них загальних навичок комунікації російською мовою без вдосконалення окремих мовленнєвих навичок згідно орфоепічних норм цієї мови, що, безперечно, негативно позначається на загальній культурі мовлен-

ня партнерів-мовців у процесі компетентного ділового спілкування.

Отже, важливим чинником навчання студентів-нефілологів, окрім його комунікативного змісту, має виступати специфічна "технологія навчання" з акцентом на фонетико-орфоепічному рівні.

Необхідність передбачуваного дослідження пояснюється також завданнями першочергової важливості методики навчання російської мови студентів українського педвузу - навчити правильному усному російському мовленню, вдосконалити наявні навички спілкування російською мовою у спеціально створених на учбових заняттях мовних ситуаціях, виявити позитивні результати українсько-російської взаємодії /транспозиції/ для запобігання та викорінювання взаємної інтерференції.

Вчені по-різному трактують інтерференцію. У психологічному плані вона розглядається як супутнє явище взаємодії двох мов у свідомості білінгва /Е.М.Верещагін, М.В.Успенський, М.М.Шанський та ін./. Лінгвісти ж вбачають в інтерференції взаємодію мовних систем за умов двомовності, яка виступає у різноманітних відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної /У.Вайнрайх, В.А.Виноградов, Е.І.Хауген та ін. /. Інтерференція охоплює всі рівні мови, але найбільш помітна у фонетиці, де кваліфікується як ідіолектний /минулий/ акцент, що порушує фонетико-орфоепічну норму другої /російської/ мови.

Вихідним методологічним принципом прищеплення культури російського мовлення в Україні, як і в інших державах, є орієнтація на єдині норми російської літературної мови, на загальні закони її розвитку, оскільки "мовна норма є явище типове, відповідне суті цього соціально-історичного явища".

Соціологічний аспект білінгвізму в межах багатонаціональної держави передбачає вивчення об'єкта дослідження в конкретній мовленнєвій ситуації. Взаємодія української та російської мов на території їх паралельного функціонування, безсумнівно, веде до їх взаємозбагачення завдяки наявності в обох мовах спільних рис у фонетиці, графіці, орфоєпії та граматичній будові. Останнє дає підставу для навчання нерідної мови на транспозиційній основі з урахуванням діяфонічних відносин між субститутами мов, котрі взаємодіють. З другого боку, розвивається явище інтерференції, яке спричиняє якісні зміни, відхилення від норм як україн-

ської так і російської мов. По цьому суттєвого значення для підвищення загальної культури українського та російського мовлення в Україні набуває чітко визначений лінгво-дидактичний підхід щодо організації процесу паралельного викладання двох мов на основі зіставного методу їх вивчення як у школі, так і у вузі. Це сприятиме свідомому засвоєнню диференційних рис кожної з цих мов та підвищенню культури мовленнєвого спілкування мовців-білінгвів.

Об'єкт дослідження - явища інтерференції та транспозиції в різних сферах комунікації на фонетико-орфоепічному рівні за умов двомовного спілкування.

Предметом дослідження виступають аспекти об'єкта, які є моделями формування наукових понять. Оскільки методика навчання мови є прикладною лінгвістикою, то до складу предмету методичного дослідження ввійшли аспекти лінгвістичного обґрунтування теми та методичної побудови процедури навчання.

Предмет дослідження - процес удосконалення навичок та умінь практичного володіння російською мовою студентами українського вузу.

Мета дослідження - аналіз явищ взаємної транспозиції та інтерференції у засвоєнні фонетико-орфоепічних норм російської мови, виявлення найбільш ефективних засобів підвищення якості комунікативного розвитку студентів-білінгвів.

Завдання дослідження :

- вивчити явище інтерференції і транспозиції у мовленні студентів українського вузу, можливості і засоби корекції мовленнєвих навичок та умінь на фонетико-орфоепічному рівні ;
- прослідкувати вплив соціолінгвістичного аспекту на формування орфоепічних умінь та навичок студентів українського вузу за умов двомовного спілкування ;
- з'ясувати мовні можливості та характер транспозиції української мови у мовленнєвій практиці російською мовою студентів вузу ;
- розробити систему тренувально-навчальних і проблемно-комунікативних вправ задля формування у студентів навичок правильного російського та українського усного мовлення.

Гіпотеза дослідження : оволодіння російською мовою студен-

тами нефілологічних факультетів українських педвузів, буде успішним, якщо забезпечити :

а/ своєчасну паспортизацію фонетико-орфоепічних помилок, які зумовляються впливом норм обох мов ;

б/ презентацію учбового матеріалу за функціонально-тематичним принципом з введенням на синтаксичній основі граматичних категорій і фонетико-орфоепічних труднощів ;

в/ систему мовленнєвих ситуацій, які сприяють мінімізації акцентних відхилень у мовленні неросійських її носіїв з урахуванням транспозиційного мовного матеріалу. Ми припустили також, що фонетико-орфоепічні уміння та навички російською мовою закономірно викличуть транспозиційний вплив на мовленнєву діяльність рідною, українською мовою.

Методи дослідження : спостереження, порівняльно-зіставний аналіз, узагальнення даних соціолінгвістичного дослідження шляхом анкетування та тестування, педагогічний експеримент, статистична обробка даних.

Основним методом дослідження виступив порівняльно-зіставний експеримент, спрямований на удосконалення орфоепічних та акцентологічних умінь і навичок студентів національного вузу шляхом створення мовленнєвих ситуацій та поетапного формування мовленнєвих дій.

Наукова новизна : експериментальним шляхом виявлені явища взаємної інтерференції та транспозиції у мовленні студентів українського вузу на фонетико-орфоепічному рівні з урахуванням соціолінгвістичного аспекту ; визначені шляхи та прийоми корекції навичок російського мовлення, розроблена система тренувально-навчальних та проблемно-комунікативних мовленнєвих ситуацій, сприятливих формуванню мовленнєвих орфоепічних умінь і навичок як російською, так і українською мовами, а також культури мовленнєвого спілкування за умов білінгвізму.

Теоретична значимість : в роботі уточнюється поняття інтерференції з урахуванням транспозиційних явищ за умов спілкування двома слов'янськими мовами, описані мовні особливості інтерференції на фонетико-орфоепічному рівні залежно від сформованості мовленнєвих умінь і навичок неросійських інформантів. Визначені шляхи транспозиції засвоєних фонетико-орфоепічних норм

російської мови в українське мовлення білінгвів. Виявлені найбільш ефективні засоби корекції, котрі сприяють як зменшенню, так і попорядженню мовленнєвих відхилень від кодифікованого мовлення студентів національного /українського/ вузу.

Практична значимість проблеми дослідження полягає у підвищенні культури мовленнєвого спілкування як російською, так і українською мовами, що набуває особливого значення у формуванні особистості майбутнього вчителя - носія національної культури та загальної культури спілкування.

Результати дослідження та розроблені методичні технології стануть у нагоді вчителям-мовникам / як російської, так і української мов /, у роботі над підвищенням культури мовлення учнів, викладачам та студентам вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Апробація роботи та впровадження її результатів здійснювались у вигляді виступів, обговорень, публікацій, використання матеріалів дослідження на учбових заняттях. За змістом дисертаційного дослідження були проголошені доповіді на Республіканській науковій конференції /Вінниця, 1988/, міжвузівських науково-практичних конференціях /Одеса, 1990-1992/, міжнародних наукових конференціях /Рівне, Одеса, 1990, 1992/, Всеросійській науково-практичній конференції /Махачкала, 1991/.

На захист виносяться такі положення :

- залежність взаємної інтерференції і транспозиції в процесі засвоєння мов від соціологічних умов, рівнів сформованості фонетико-орфоепічних умінь та навичок студентів українського вузу;
- система тренувально-навчальних і комунікативно-мовних вправ, які спрямовані на мінімізацію акценту в російському мовленні українськомовних студентів та передбачають транспозиційний вплив на українське мовлення мовців ;
- методичні технології з урахуванням соціолінгвістичних особливостей контингенту студентів, спрямовані на підвищення культури спілкування майбутнього вчителя за умов функціонування двох мов.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження. Вона складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатку. Дисертація ілюстрована 7 таблицями, 5 діаграмами. Об'єм роботи 177 сторінок машинописного тексту.

Основний зміст роботи.

У вступі обгрунтована актуальність досліджуваної проблеми, визначені мета, об'єкт та предмет дослідження, сформувані його гіпотеза і завдання, розкриті наукова новизна, теоретичне і практичне значення дисертації.

У першому розділі "Психолого-лінгвістичні основи навчально-мовленнєвої діяльності" розкривається сутність теорії мовленнєвої діяльності та її часткові аспекти - мовленнєва та навчально-мовленнєва діяльність.

Проблема діяльності в сучасній вітчизняній психології була предметом дослідження багатьох вчених / С.Л.Рубінштейн, П.Я.Гальперін, О.О.Леонтьєв, О.М.Леонтьєв / . С.Л.Рубінштейн вперше висунув положення про єдність психіки, свідомості та діяльності, що дало можливість методологічно підійти до розкриття сутності навчання на певних етапах його розвитку. Будь-яка діяльність, запропонована учням, повинна мати чітко визначені завдання, предмет, мотив умови. Педагог озброє тих, хто навчається, відповідними учбовими діями та операціями /О.М.Леонтьєв, О.О.Леонтьєв, Л.Б.Ітельсон та ін./ . Спроможність людини передбачити та свідомо планувати свої дії обумовлюється тим, що людська діяльність опосередкована суспільно виробленими допоміжними засобами, такими, як знаряддя /у практичній діяльності/ та знаки /у теоретичній діяльності/, які зберігаються у "колективній пам'яті" суспільства. Знаки мови змінюють структуру діяльності, психіку людини, спричиняють до формування її новоутворень /О.О.Леонтьєв/.

Мовленнєва діяльність має таку ж саму структуру, як і усіляка інша. На початковому ступені навчання мови мета та мотиви мовлення мають бути привнесені зовні. У цьому специфіка сучасної лінгводидактики у навчанні другої мови. Розв'язуючи якесь принципове питання, як-от на рівні "чистої" методики, пов'язане з навчанням другої мови, необхідно враховувати сутність за зміст процесу навчання, природу та організацію людської психіки і мовленнєвого механізму, зокрема, сутність та відмітні риси мови.

Протягом декількох десятиліть у вітчизняній школі у вивченні другої мови панівним був метод, пов'язаний з асоціоністичним розумінням психіки людини. Свідомо чи несвідомо припускалось, що у носія тієї чи іншої мови існує щось подібне до відтиску граматики системи і словника, побудованих відповідно до принципу

граматичних таблиць. Розплатою за таке помилкове розуміння є тисячі школярів і студентів, які знають нерідну мову лише теоретично, однак не здатні правильно висловитись ні на синтаксичному, ні на фонетико-орфоепічному рівнях.

Стосовно мовленнєвої діяльності на рівні свідомого контролю, то ми не зосереджуємо спеціальної уваги на певному мовному явищі, якщо воно відповідає очікуваному нами на даному періоді мовлення. Якщо ж виникає якесь відхилення від норми, то одразу ж це мовне явище / або його відсутність / стає актуально усвідомленим. Саме так дитина оволодіває рідною мовою.

У навчанні другої мови, переважно, доводиться мати справу з особами, які добре оволоділи практичною граматикою рідної мови. Вони ж засвоюють іноземну мову, користуючись вміннями та навичками, сформованими на матеріалі рідної мови. Коли йдеться про такий варіант навчання другої мови, мається на увазі перенесення мовленнєвих умінь та навичок оперування мовним матеріалом рідної мови на іноземну. У цьому випадку доцільніше вести мову не про перенесення умінь, а про перенесення корекцій /М.О.Бернштейн/.

Шкода, що принцип "опори на рідну мову" здебільшого зводять до звичайного накладування системи однієї мови на іншу або аналізу тих мовних фрагментів, які не збігаються в цих системах, що, доречі, отримало назву "зіставного вивчення фонетичних систем двох мов" /О.О.Бригунова/.

Метою цього методу є послідовне зіставлення мовленнєвих операцій на різних рівнях спородження та усвідомлювання мовлення, аналізу й знаходженні тих домінуючих особливостей спородження, усвідомлення та зміна яких призводить до результату, якого вимагає саме спородження /О.О.Леонтьєв/.

Другий параграф першого розділу присвячений аналізу проблеми інтерференції та транспозиції у мовленнєвій діяльності білінгвів. У ньому розкриваються наукові поняття "мовна ситуація", "білінгвізм" та "мовні контакти".

Лінгвісти по-різному визначають поняття "мовної ситуації". Деякі вчені /В.О.Аврорін/ розуміють її як "конкретний тип взаємодії мов і різних квалітів їх існування в суспільному житті кожного народу на даному етапі історичного розвитку. Інші визначають мовну ситуацію як "сукупність мов, підмов та функціональних стилів, котрі обслуговують спілкування певного адміністра-

тивно-територіального об'єднання та етнічної спільності" /Д.Б.Нікольський/. Це призводить нас до думки про виникнення таких соціолінгвістичних явищ, як двомовність та багатомовність в певній мовній ситуації, що, в свою чергу, спричиняє виникнення міжмовної інтерференції.

В дисертації дається робоче визначення понять білінгвізм, інтерференція, транспозиція, акцент. Білінгвом вважається той індивід, котрий певною мірою володіє обома мовами і користується ними у мовленнєвій практиці.

Під інтерференцією розуміємо явище негативного впливу однієї мови на іншу в ситуації, коли мовець сприймає, усвідомлює та реалізує в мовленні другою мовою мовні ознаки рідної мови. Суттєвим для нас є і погляд білоруського вченого А.Є.Супруна щодо соціолінгвістичного характеру інтерференції, яку він називає дифузєю. Натомість, ми розглядаємо явище проникнення елементів однієї мови в іншу не лише з негативною, а й з позитивною сторони.

У контексті дослідження центральне місце відводиться з'ясуванню фонетико-орфоепічної інтерференції і транспозиції у системі мови, що вивчається. Існують різні погляди щодо характеристики фонетичної інтерференції. Скажімо, деякі закордонні вчені особливу увагу акцентують на ступені роздільності двох фонологічних систем білінгва. /В. фон Рафлер/.

З нашого погляду, найбільш прийнятним є погляд, який дозволяє прослідкувати взаємодію фонологічних систем української, угорської, німецької мов і дійти висновку, що внаслідок тривалої дії лінгвістичної інтерференції артикуляційні бази мов взаємодіють, що дещо наближуються та уніфікуються, хоча, по цьому, усі три мови зберігають роздільне існування. /Г.Л.Мелик/.

Фонетична інтерференція спричиняється чинниками трьох рівнів: власне фонетичні, що несуть в собі розрізнення між контактуючими мовами; екстрафонетичні внутрішньомовні чинники стимування фонетичної інтерференції та впливу орфографії на вимову; екстралінгвістичні чинники, котрі забезпечують розуміння другої мови /У.Вайнрайх/.

Започатковуючи дослідження, ми враховували відомий закон усякої людської діяльності про те, що зіткнувшись з новим

завданням, людина намагається для його розв'язання, перш за все, застосувати раніше відомі їй засоби. Це явище в психології відоме як феномен "перенесення навичок". Якщо виконання одного завдання призводить до поліпшення результатів іншого, йдеться про позитивне перенесення або транспозицію /М.М.Шанський, М.Б.Успенський/. Урахування явищ транспозиції у вивченні всіх рівнів другої мови переважно визначає методичку навчання українськомовних студентів російської мови. Спостереження за російським мовленням мовців національної студентської аудиторії засвідчує відсутність будь-якого дотримування вимовних норм її носіями. Причина цих вимовних огріхів у спілкуванні нерідною мовою полягає у тому, що учні сприймають звучання чужої мови крізь призму фонетичної системи рідної мови, вони підганяють під ці шаблони своє сприйняття та відтворення незвичних звуків чужої мови /Ф.І.Берштейн/. Цей об'єктивний міжмовний процес спричиняє систему усталених відхилень у мовленні білінгва або акцент /Е.Хауген/. Мають, крім норми діяти й інші регулятори мовленнєвої поведінки, як-то "доцільність" /Б.М.Головін/. Норма діє твердо, вона об'єктивна для мовців, тоді, як доцільність привноситься зовні їх свідомістю. Вона об'єктивна як необхідність, котра неминуче виникає у процесі спілкування, разом з тим вона й суб'єктивна як усвідомлення і реалізація цієї необхідності окремими мовцями.

У другому розділі "Формування орфоепічних норм російського мовлення у студентів національного педвузу" дається характеристика російського мовлення студентів, зокрема, його фонетико-орфоепічного рівня за умов двомовного мовленнєвого спілкування.

У ньому представлена експериментальна методика корекції орфоепічних та акцентологічних умінь інформантів у ході навчання їх нерідної мови. Обґрунтовується доцільність організації навчального процесу з урахуванням транспозиційного матеріалу рідної /української/ мови задля більш ефективною мінімізації фонетико-орфоепічного акценту в мовленнєвій діяльності українськомовних студентів. Визначені варіативні зв'язки між рівнями володіння нерідною /російською/ мовою та фонетико-орфоепічними відхиленнями мовлення інформантів рідною мовою, виявлені закономірності взаємної обумовленості цього явища. Аналіз анкетування та експериментальних результатів засвідчив, що у практиці середньої

школи і вузу недостатньо приділяється уваги фонетико-орфоепічному рівню у процесі навчання як рідної української мови, так і нерідної-російської. Навчальні програми з вивчення російської мови у національному педвузі не регламентують комплексного підходу щодо вивчення двох слов'янських мов на різних рівнях, так само й на фонетико-орфоепічному. Процес навчання зводиться, переважно, лише до прищеплення умінь комунікативного характеру, що неминуче спричиняє за умов сумісного білінгвізму до фонетико-орфоепічних відхилень у мовленні студентів-білінгвів, веде до зниження загального рівня культури як рідної, так і російської мов.

У ході констатуючого експерименту аналізувалось російське мовлення студентів-філологів українського відділення, а також студентів технічного факультету. Експериментом було охоплено 220 студентів-білінгвів. На першому етапі дослідної діяльності були визначені рівні лексичних, граматичних, фонетико-орфоепічних знань, умінь, навичок, притаманні студентам на початковому етапі навчання російської мови.

На другому етапі за допомогою технічних засобів навчання фіксувалось мовлення українських інформантів з типовими характерними помилками, які зумовлюються двомовним оточенням на рівні вимовлення. Окрім цього, вивчався вплив російської мови на мовлення рідною мовою студентів, з'ясовувались причини цих помилок.

Отже, у процесі констатуючого експерименту були виявлені мовна ситуація, притаманна двомовним студентам, рівні володіння кожною з контактуючих мов та їх взаємне зумовлення, а також реалізація фонетико-орфоепічних норм рідної мови в мовленнєвій діяльності білінгвів / див. таблицю № I /.

Відповідно до даних таблиці, у мовленні студентів рідною українською мовою найбільш вживане різке скорочення, послаблення, напівглуха вимова ненаголошених голосних, притаманна російському ненаголошеному вокалізму. Серед 150 інформантів технічного факультету на рівні ненаголошеного вокалізму допускалися фонетико-орфоепічні відхилення у 37 %, серед 70 студентів-філологів у 27 % мовців.

Вплив російської фонетико-орфоепічної норми
на українське мовлення студентів.

Таблиця № 1

Позиції взаємної інтерференції	ЗТД		Філолог	
	кількість студентів	% інтер- ференції	кількість студентів	% інтер- ференції
Ренаголошений вокалізм	150	37 %	70	27 %
процес оглушення середини та кінця слова	150	39 %	70	28 %
пом"якшення /ч/	150	41 %	70	37 %

Друга група помилок, пов'язана з явищем взаємної інтерференції у мовленнєвій діяльності білінгвів, сполучається з процесом оглушення приголосних звуків середини і кінця слова, внаслідок чого, скажімо, відбувається звуження вимови фонем /в/ через її оглушення у /ф/ в певній позиції, а також оглушення задньоязикового дзвінкого /г/ української мови замість /х/, як це передбачено українською мовною нормою – звуком /к/.

Такі відхилення характерні мовленнєвій діяльності 39 % інформантів ЗТД та 28 % філологів. Траплялись відхилення в українському мовленні студентів і на рівні реалізації фонем /ч/ через пом"якшену її вимову, запозичену з російської мови. Взаємна інтерференція на рівні фонем /ч/ спостерігалась у 41 % студентів технічного факультету та у 23 % інформантів-філологів.

Максимальний відсоток порушення вимовної норми рідної української мови припадає на інформантів, які користуються в не регламентованому спілкуванні як українською, так і російською мовами. Це спричиняє до висновку, що продуктивний білінгвізм, якому притаманне подекуди усвідомлення відмінності у фонологічних системах обох мов, веде до порушення фонетико-орфоепічної норми у мовленнєвій діяльності як рідною, так і другою мовами.

Другий параграф даного розділу містить результати формуван-

ня умінь і навичок у студентів в процесі навчання їх фонетико-орфоепічним нормам російської літературної мови.

Запропонована система вправ /оперативно-тренувальні та комунікативно-мотиваційні/ навчального експерименту охоплювала як аудювання, так і говоріння.

Специфіка експериментальної методики навчання російської мови українських студентів полягала у використанні на початкових етапах імітаційних вправ порівняльно-зіставного характеру. Це призвело до зростання кількості українськомовних інформантів, які почали відчувати помилки своїх однокурсників у мовленні, мотивувати акцентні оцінки, по цьому пропонувати модель кодифікованої мови, що набуває особливої значущості за умов спілкування двома слов'янськими мовами.

Метою вправ другого етапу формуючого експерименту була корекція акцентних фонетико-орфоепічних відхилень й нейтралізація явищ взаємної інтерференції.

Як засвідчили результати експерименту, під впливом навчання зросла кількість студентів, мовлення яких за всіма показниками якісно поліпшилось, а, подекуди, спостерігалась, навіть, цілкомовита мінімізація акцентних фонетико-орфоепічних відхилень.

За наслідками порівняльного аналізу результатів виховання вправ студентами експериментальних та контрольних груп перед та після завершення навчання, вдалось досягти значних позитивних зрушень якісних показників у засвоєнні нормативності фонетико-орфоепічного рівня російської мови.

Якщо до початку навчання лише 15 % інформантів розрізняли акцентні відхилення у сфері вокалізму в мовленні однокурсників, то після його завершення ця мовленнева операція була притаманна вже 65 % інформантів експериментальних груп. У філологічному середовищі цей показник до початку навчання дорівнював 21 %, після його завершення - 75 %. Дещо відмінною була ситуація у контрольних групах. Скажімо, на рівні сприйняття голосних з слуху акцентні відхилення на цей час змогли відчути лише 38 % респондентів технічного факультету та 44 % студентів філологічного факультету.

У наступному контрольному зрізі ставилось за мету з'ясування рівня мовленневих умінь нормативного російського мовлення у сфері говоріння. Як засвідчили експериментальні дані, якіс-

ний показник розмежування артикуляції ненаголошених інформантами-філологами експериментальних груп на завершальному етапі становить 56 % /до початку навчання - 24 %/, студентами технічного факультету - 68 % /до початку навчання - 21 %/. /Див.діаграму № 1/.

Експериментальна система вправ сприяла також корекції акценту за умов реалізації в активному мовленні білінгвів приголосних фонем. Отож, опісля завершення навчання відбулись суттєві зміни у вимовленні звуку /ц/. Відхилення щодо його реалізації на констатуючому етапі експерименту були притаманні 40 % інформантів технічного факультету та 28 % філологів : опісля застосування корекційних вправ їх кількість впала до 4 % мовців технічного факультету. Відхилень у реалізації фонем /ц/ в мовленні студентів-філологів на контрольному етапі не спостерігалось.

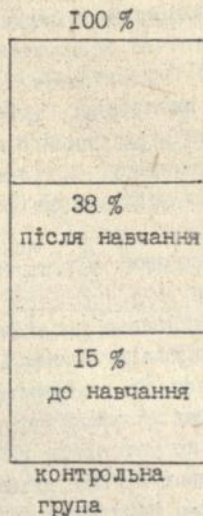
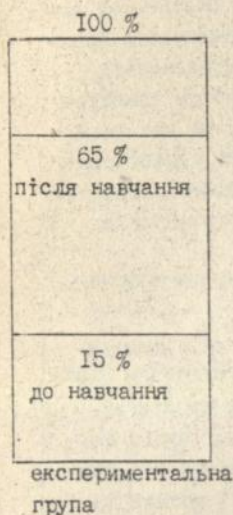
Якісні зміни, причетні до мінімізації акценту у галузі консонантизму, відбулися за всіма експериментальними позиціями.

Мовна ситуація, що склалася у процесі навчального експерименту, засвідчує позитивні зміни на всіх рівнях володіння російською мовою студентами експериментальних груп. Опісля проведення серії формуючих вправ низький рівень мовлення спостерігається у галузі вокалізму лише у 34 % інформантів технічного факультету /до початку навчання - 77, 5 % /, у 39 % філологів /до початку навчання - 74,5 % /; в галузі консонантизму у 21,08 % мовців технічного факультету /до початку навчання - 52,25 %/ та 14 % студентів-філологів. Під впливом навчання зросли якісні показники відповідності мовлення російською мовою нормуванню та кодифіційності середнього рівня володіння нерідною мовою. На технічному факультеті середнього рівня досягло мовлення 66 % інформантів /до початку навчання - 22,5 %/, на філологічному - 61 % мовців /до початку навчання - 23 % /.

Третій /найвищий/ рівень володіння мовою практично був властивий лише окремим мовним позиціям. Останнє, як нам вбачається, обумовлюється об'ємом та змістом корекційного курсу російської мови, який спрямований, переважно, на формування комунікативної дієздатності. /Див.діаграму № 2 /.

Показники сприймання мовлення на слух на рівні
вокалізму студентами технічного факультету.

Діаграма № I

Відповідно даних статистичної обробки, коефіцієнт ефективності навчання студентів ЗТД на рівні голосних дорівнює 25,3 %, на рівні приголосних - 14,47 % ; коефіцієнт ефективності у філологів відповідно - 20,5 % та 11,25 % .

Під впливом експериментального навчання відчутним було позитивне перенесення мовленнєвих сформованих навичок російською мовою на мовлення українською / транспозиція /. Останнє суттєво зменшило взаємну інтерференцію. За свідченням таблиці, до початку навчання взаємна інтерференція спостерігалась у мовленні 37 % студентів технічного факультету, опісля навчання зменшилась до 18 % на рівні ненаголошеного вокалізму.

Відхилення в українському мовленні інформантів щодо оглушення приголосних звуків середини та кінця слова в мовленні російською мовою були мінімізовані до 16 % студентів технічного факультету та 12 % філологічного.

По завершенню навчання зменшилась кількість інформантів, в українському мовленні котрих були помітні відхилення на рівні фонеми /ч/ : на технічному факультеті з 41 % до 19 % ; на філологічному, відповідно, з 37 % до 17 % мовців.

Таким чином, запропонована методика навчання російської мови українськомовних студентів надає можливість мінімізувати фонетико-орфоепічні відхилення акцентного характеру у мовленнєвій діяльності студентів-білінгвів обома мовами з допомогою транспозиційного матеріалу. Здобуті експериментальні дані, на наш розсуд, є досить вагомими й переконливими щодо навмисно організованого експерименту, оскільки вони були одержані в процесі нерегламентованого спілкування як супутні й, водночас, закономірні результати.

У висновках підведено підсумки дослідження, накреслено його перспективи.

1. Здійснене дослідження дало змогу визначити лінгводидактичні та соціолінгвістичні умови, сприятливі щодо проведення експерименту, як-от : відносна близькість соціологічних та лінгвістичних характеристик інформантів технічного і філологічного факультетів, що дозволило використати спільні експериментальні технології у двох групах різної професійної орієнтації ; мотивація навчання, яка припускає співвідношення його мети з усвідомленим добром фонематичних елементів кодифіційної норми російської літературної мови; залежність рівня володіння рідною /українською/ мовою від рівня володіння мовленням російської мови.

2. Інтерферуючий вплив рідної мови на мову, що вивчається, є одним з найбільш суттєвих чинників порушення орфоепічних норм мовленнєвої діяльності студентів-білінгвів першого курсу. Пануючим внутрішнім фактором інтерференції є уявна тотожність фонетичних систем двох слов'янських мов, яка реалізується в мовленнєвій діяльності білінгвів. Навчання російської літературної мови сприяло формуванню умінь і навичок усвідомленої реалізації фонетико-орфоепічних елементів у мовленнєвій діяльності студентів з урахуванням знань фонематичних закономірностей двох мов.

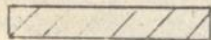
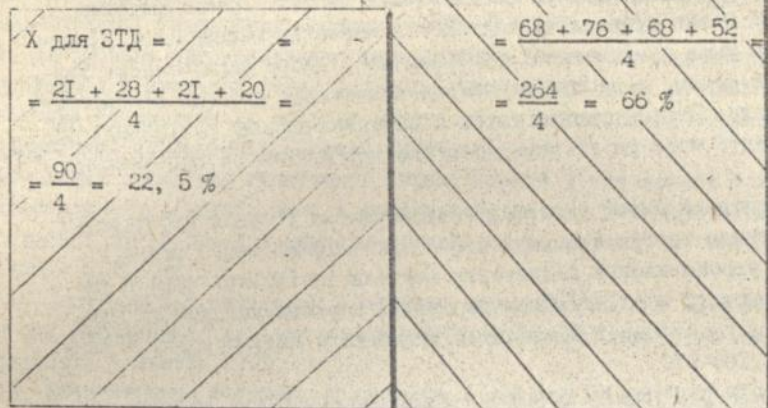
3. Транспозиційні елементи, використані у навчанні, сприяли якісному поліпшенню мовлення українськомовних студентів дру-

Рівні володіння російською мовою студентами українського вузу.

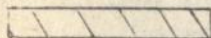
Діаграма № 2

66 %

22, 5 %

- до початку навчання

- після завершення навчання

гов / російською / мовою, що, закономірно, позитивно вплинуло на викоренення та попередження фонетико-орфоепічних відхилень у мовленні рідною мовою. Стрижньова особливість експериментальних технологій - порівняльно-зіставний метод навчання українських студентів нерідній мові на фонетико-орфоепічному рівні - може застосовуватись й у вивченні інших рівнів російської мови з урахуванням їх специфічних особливостей лінгвістичного характеру.

Обсяг нашого дослідження не дозволив розв'язати ряд суміжних проблем. Як-от, потребує подальшого наукового вивчення явище взаємної інтерференції за умов білінгвізму на усіх мовних рівнях. Перспективним є пошук раціональних шляхів усвідомленого добору фонетично-орфоепічних елементів та узгодженості мовленнєвої діяльності студентів рідною мовою з мовою, що вивчається, з урахуванням диференціації їх фонематичних систем. Конче потрібна розробка нових ефективних технологій навчання мовленнєвої діяльності за умов сумісного білінгвізму як рідною, українською, так і другою мовою, з наступною зміною навчальних програм лінгвістичного циклу. Перспективним також є вивчення впливу соціальної диференціації мови на її некодифіційне вар'ювання за національних умов.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Фонетична теорія і методика фонетико-орфоепічного рівня у процесі удосконалення підготовки вчителя російської мови в українськомовній школі // Тези доповідей науково-методичної конференції, присвяченої 50-річчю Рівненського педінституту.-Рівне, 1990.- С.168-170.
2. Корекція акценту на фонетико-орфоепічному рівні за умов білінгвізму // Тези доповідей міжвузівської науково-методичної конференції.-Одеса, 1990.- С.71-73.
3. Взаємозв'язок мови і мислення у дидактиці К.Д.Ушинського// Збірник матеріалів Всесоюзної науково-практичної конференції.- Одеса, 1991.-С. 22-23.
4. Порівняльно-зіставний метод вивчення російської мови на орфоепічному рівні студентами педвузів України // Тези доповідей обласної міжвузівської науково-практичної конференції.- Одеса, 1990.- С.92-93.

5. Лінгводидактичні погляди Я.А.Коменського і сучасні проблеми мовних контактів // Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції.- Одеса, 1992.
6. Бузик Петро Опанасович - мовознавець - славіст і педагог // Тези доповідей Республіканської міжвузівської науково-практичної конференції.-Рівне, 1991.-С.62.
7. Використання текстів педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського у навчанні російської мови студентів українського вузу // Тези доповідей обласної міжвузівської науково-практичної конференції.- Рівне, 1988.-С.89-90.
3. Соціолінгвістичний аспект вивчення ономастики на мовному матеріалі Ровенщини // Тези доповідей шостої республіканської ономастичної конференції.-Одеса, 1990.-С.25-26.
9. До питання про урахування фонематичної взаємообумовленості у процесі підвищення рівня культури української мови російськомовними студентами // Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції.-Одеса, 1992.
10. Шляхи посилення практичної спрямованості у викладанні близькоспоріднених /української і російської/ мов // Тези доповідей обласної міжвузівської науково-методичної конференції.- Одеса, 1990.- С.71, 92.
11. Професор Є.В.Кроткович і сучасне мовознавство /до 90-річчя з дня народження/ // Тези доповідей регіональної наукової конференції.- Львів, 1991.
12. Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу і школи // Тези Республіканської міжвузівської науково-практичної конференції.- Рівне, 1991.
13. Валентність і сполучення на синтаксичному рівні мови та мовлення // Тези доповідей і повідомлень міжвузівської наукової конференції.- Могильов, 1991.

380

Підписано до друку 16. XI. 93 р.
Формат 60x84 0 I/16 Обсяг 1.0 др.-арк.
Замовлення 1694 Тираж 80 примірн.
Рівне. УІІВГ, Собрна, II

AP 58843

464658

AB 28.945